

4. Кубрякова Е. С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц: Межвузовский сборник научных трудов / Пятигорский пединститут. – Пятигорск, 1988. – С. 3-23.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Лещак О. В. Методологические основы функционального исследования языковой деятельности (на материале славянских языков): Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19; 10.02.01. – Тернополь, 1997. – 528 с.
7. Лещак О. В. Языковая деятельность в свете функциональной методологии // www.pu.kielce.pl/strony/Oleg.Leszczak/kniga1996_2.doc
8. Селиванова Е. А. Когнитивная ономастология (монография). – К.: Изд-во украинского филологического центра, 2000. – 248 с.
9. Семантика и категоризация / Ин-т языкознания / Р. М. Фрумкина, А. В. Михеев, А. Д. Мостовая, Н. А. Рюмина / Отв. ред. Ю. А. Шрейдер. – М.: Наука, 1991. – 168 с.
10. Чекулай И. В. Ценность и оценка в категориальной структуре современного английского языка: Автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04 / Белгородск. гос. у-т. – Белгород, 2006. // <http://vak.ed.gov.ru/announcements/filolog/ChekulayIV.doc>
11. Eichinger Ludwig M. Deutsche Wortbildung: Eine Einführung. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000. – 269 S.

Рогальська І. І.

СТРУКТУРА МАКРОКОНЦЕПТУ *ДЕРЕВО* В УКРАЇНСЬКІЙ МКС

Актуальним напрямком досліджень сучасної когнітивної лінгвістики виступає аналіз концептів. У науковій літературі існує значна кількість тлумачень терміна *концепт*, на основі яких можна виділити такі ключові ознаки концепту: 1) містить узагальнене поняття про світ, акумулює знання про певний фрагмент дійсності; 2) формується й перебуває у свідомості людини; 3) часто пов'язаний з вербальним кодом; 4) має відбиток тієї культурної системи, в межах якої сформувався; 5) включає ціннісний, образний компоненти, інформацію про нереальні світи, метафоричні знання, асоціації, символи, конотації тощо; 6) може мати індивідуальні відмінності у свідомості окремої людини [9, с. 94; 4, с. 90-93; 1, с. 70].

Концепт має внутрішню організацію, це не хаотичне нагромадження значень, смислів, уявлень, образів, символів, асоціацій і навіть не їх кон'юнкція, а логічна структура. Культурний концепт має шарову будову [7, с. 142]. В основі концепту лежить вихідна, прототипова модель, тобто основний смисл слугує базою для формування похідних смислів, образів, символів, психологічних особливостей сприйняття. На структурі концепту це відбивається як наявність центральної та периферійної зон [8, с. 73]. Утворення саме ядерно-периферійної структури концепту базується на тому, що не всі конститuentи мають однакову вагу, не всі однаково важливі й відомі носіям культури. Можна виділити 3 шари, або 3 зони, з яких складається концепт: ядро, медіальний шар, периферія. Ядро містить найважливішу інформацію, основні диференційні ознаки, відомі 100% носіїв культури. Медіальний шар – важливі, але не ключові характеристики, обізнаність з якими становить 80-20%. Периферійні ознаки є маловідомими, часто індивідуальними, маловживаними в культурі в цілому (хоча можуть бути суттєвими для окремої людини), вони здебільшого потенційні, ймовірнісні для певного концепту. До ядерної частини завжди входить поняття як основна ідентифікаційна ознака, всі інші компоненти розподіляються між шарами по-різному в різних концептах.

Метою нашої статті виступає дослідження особливостей структури макроконцепту *дерево* в українській мовно-художній картині світу. Наводиться спроба аналізу ядерної частини та напівпериферії. Повний аналіз елементів периферії провести неможливо. Вважаємо *дерево* макроконцептом, оскільки він становить собою сукупність концептів-гіпонімів, охоплює найбільш типові їх властивості, являє певну модель, ідею групи понять [15, с. 229; 10, с. 12].

Макроконцепт *дерево* бере початок свого формування ще з часів появи людства. В період існування його в міфологічній картині світу [5, с. 122] сакральна частина переважала над профанною, хоча й була вторинною. Дерево в своїй життєздатності ніби втілює Безсмертя й таким чином стає символом абсолютного буття, тобто центром світу [3, с. 64]. В образі Світового дерева втілюється поняття кінцевого й безкінечного, воно поєднує в собі всі космічні зони [5, с. 122], уособлює зв'язок між землею та небом, концентрує уявлення про життя і смерть, час і простір. По вертикалі дерево поділяється на три частини – нижню, що символізує підземний світ, середню – земний світ, верхню – небесний світ; у горизонтальній площині світове дерево поділяє часопростір на чотири частини (ранок, день, вечір, ніч; весна, літо, осінь, зима; схід, південь, захід, північ) [11, с. 73].

Структура макроконцепту *дерево* в сучасній українській МКС така: до ядерної частини належить поняття «1. Багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям, що утворює крону. 2. Матеріал з цієї рослини, що йде на будівництво та різні вироби» [6, с. 732], фреймові елементи, що містять інформацію про використання дерева, його функції, зовнішній вигляд, типовий локус. Периферія розмита, складається з великої кількості взаємопов'язаних, а іноді й далеких конститuentів. Номен *дерево* праслов'янського походження *dervo, споріднене з лит. «сосна», гр. «дерево, дуб» тощо, можливо, пов'язане з індоєвропейським коренем *der* – «дерти» (як «обдерте від кори») [2, с. 36]. У сучасному поетичному дискурсі, окрім нормативної повноголосної лексеми *дерево*, трапляється застарілий поетизм з південнослов'янським неповноголоссям *древо*, що має конотацію урочистості, піднесеності. Свідомістю сучасної людини макроконцепт *дерево* сприймається як елемент гіперконцепту *природа*, до якого входять також представники живої природи – тварини, птахи, люди – та неживої – сонце, земля, вітер, сніг тощо. «Природа – в усьому. В зеленому клекоці *Дерев* відногорлих при буйній погоді» (Драч); «так то був час затемнення сонця людей тварин *дерев*» (Мельничук).

Місткий структурний елемент з інформацією про зовнішній вигляд *дерева* пов'язаний з групами концептів «пори року» та «явища природи». Пори року відбиваються на зовнішньому вигляді дерев у такий спосіб: взимку вони голі або вкриті снігом, навесні та влітку – в зеленому листі, восени листя жовтіє, а потім опадає, від чого дерева здаються сумними. «*Дерева* вбрали шуби білі на гілки» (Малко); «У млі осінні терикони. *Дерева* геть оголені й сумні» (Соловей). *Дерева* виступають об'єктом дії таких явищ природи, як вітер, дощ, іній, проміння, а

від цього у них змінюється стан і зовнішній вигляд. «Стоять *дерева*, ніби виногрона, Обризені вітрами довкруги» (Павличко).

Широкий діапазон типових та можливих локусів, де ростуть дерева, доповнює ядерну частину структури макроконцепту. Серед конкретних великих за площею топосів актуалізується сад, ліс, бір, і рідше село, місто, парк, оранжерея, серед абстрактних – далина, чужа сторона. «Я хочу в сад *дерева* там оголено-сумні у стилі авангард» (Соловей); «я почорнів, як *дерево* жалоби, в чужій землі усохлий кипарис!» (Костенко). Менші за площею такі типові локуси: біля дороги, на березі річки, на могилі. «Мов чорний гніт погашеної свічки, Коло дороги *дерево* стоїть» (Павличко). Традиційно українські хати стояли в обрамленні дерев, тому дерева почали асоціюватись з рідною домівкою. «Темні віти понад дахом *дерево* схиляє» (Рильський). Відношення локалізації – одні з найсуттєвіших, *дерево* виступає типовим локусом для птахів, може бути притулком для комах, а під деревами перебувають звірі. «Чад, бензин, вібрації, галопа, – птахи мертві падають з *дерева*» (Костенко).

Почасти характеризують зовнішній вигляд, а почасті надають якісні характеристики складові частини дерева, що перебувають на ньому і є його елементами. Йдеться, перш за все, про листя, воно найчастіше пов'язується з макроконцептом *дерево* в поетичному дискурсі: «я не можу тебе забути як не може забути *дерево* вкритися листям» (Павличко). Частинами дерева виступають також корінь, гілки, крона, на деревах можуть перебувати плоди, квіти. «Верхівка є, а кореня нема. Химерне *дерево* ... хіба таке завітне?» – відсутність одного елемента робить неможливим існування цілого.

Група якісних властивостей дерева часто ґрунтується на особливостях психологічного сприйняття людиною, її чуттєвого пізнання [12, с. 194]. Перш за все *дерево* сприймається як живе, воно в міфологічній картині світу виступало символом життя [11, с. 72] й у науковій ботанічній теж належить до живої природи. Народ наділяє *дерево* такими людськими позитивними якостями, як доброта, щедрість, мудрість, чуйність, відвертість. «Мені *дерева* відома доброта. Вони на мудрих Гуліверів схожі» (Жиленко). Завдяки своєму тривалому росту *дерево* символізує безсмертя [11, с. 72], першотворення [5, с. 126], а ці символи в українській свідомості часто набувають додаткових сем 'пам'ять', 'минуле'. «І *дерева*, як тіні предковічні, мене до себе кличуть і зовуть. Пустіть мене у молодість мою» (Стус). Українці рідко наділяють у своїй уяві флору чітко негативними рисами, як наприклад, холодність дерев.

Відношення «людина – дерево» характеризуються дуалізмом: з одного боку, між ними є взаєморозуміння, відчуття настрою людини деревом, що йде з фольклорної традиції, а з іншого боку, населення планети нищить навколишню флору. «Зійшлися два українці Та й співали в три голоси, Що *дерева* від жалю всихали, Птахи на льоту помирили» (Гордасевич); «*Дерева* вже тримаються за стіни, вони ідуть із міста ледь живі» (Костенко). Порівняння дерева з людиною з'явилося завдяки подібності фаз його росту з етапами людського життя, що включає народження, виростання, старіння, смерть. Зелене, квітуче *дерево* – символ життя, сухе *дерево*, зів'яле листя уособлюють смерть, втрату життєдайних сил, німоту природи [13, с. 231]. «Я б давно, як підрубане *дерево*, впав, але спомин про чудо тримає» (Базилевський). Якщо дерево не виконує свою основну функцію – не приносить плодів – воно не потрібне, людину, що не творить добро, порівнюють з безплідним деревом за подібністю нездійснення основного призначення. «Ти – *дерево*, що не гойдає цвіт: та гілка ледь жива, а та вже всохла» (Базилевський). Цікавим є варіант персоніфікації, при якому дерева наділяються душею й такими соматизмами, як обличчя, руки, ноги, серце, кров, артерії, вени тощо. «*Дерева* хижі, незвичайні, на лицах їх читаю гнів» (Соловей).

Частину ядра макроконцепту посідають основні функції та призначення дерев. Ця частина має розгалужену структуру, оскільки плодови та лісові дерева мають набір різних функцій. Основне призначення садових дерев – давати плоди: «І гнеться *дерево* від плоду» (Рильський). Деревину використовують для опалення приміщень: «Коли замерзнеш, То не рубай *дерева*, Щоб обігрітись, – Бо й спека буде конче, То здасться холодочок» (Гранін). Завдяки процесу фотосинтезу в зеленому листі дерев вуглекислий газ перетворюється на кисень, у побутовій картині світу ця інформація закріплена як можливість рослин очищувати повітря: «Ми клали зорі на очі і дихали листям *дерев*» (Коломієць). Влітку крони дерев утворюють приємну тінь, холодок. Важливе призначення дерева – бути матеріалом для виготовлення різних предметів побуту та будівництва. Між деревами іноді ходять, блукають, сидючи під ними, відпочивають, за деревом можна сховатись.

До периферійної частини макроконцепту належить можливість використання його в МКС при порівняннях, що ґрунтуються на подібності зовнішнього вигляду, частіше за формою, а іноді – за кольором. Форма дерева схожа з формою свічки, колони, феєрверка, мережива, кістяка тощо. «*Дерева*, мов мереживо казкове на чорнім тлі мого й твого життя» (Різниченко). Порівняння на основі подібності зеленого кольору трапляється рідше: «Вагон зелений – здалеку як *дерево*» (Мороз). Співставлення за дією, як правило, зустрічається в розповіді про людину. Метафора «дерево роду» утворилась на підставі подібності за формою до гілок дерева таблиці родоводу, що вказує на розгалуження сім'ї.

У сучасних текстах зустрічаються міфологічні терміни «світове дерево» та «дерево життя». Зараз це метафори, що втратили магічний підтекст. «Шість Листопадів відірветься від *Дерева Життя* – і клітка спорожніє» (Сеник). Група усталених словосполучень *дерево пізнання*, *райське древо*, *запретне древо* бере витоки з Біблії. «Імо плоди із *дерева незнання*» (Костенко). Відбилися на структурі макроконцепту, але зараз перебувають на периферії різні вірування, пов'язані з деревом. В уяві язичників на деревах знаходились душі померлих, у буддизмі та індуїзмі душі померлих можуть переселитись у рослину чи тварину, за теорією Дарвіна, людина походить від мавпи, яка жила на дереві, звідси словосполучення «з *дерева* злізти». «Не чую вітри з того, що травою, Чи *деревом*, чи поблиском води Я стану за межею гробовою» (Павличко); «Здається ж, люди, все у них людське, але душа ще з *дерева* не злізла» (Костенко). Подекуди зберігається романтична традиція перетворення людини в дерево: «Втопаю й на рятунок зву кохану, Що *деревом* на обрії стоїть» (Павличко). Знайшов відбиток уявлення з побутової картини світу про сенс життя людини, згідно з яким, щоб правильно

прожити життя, реалізуватись, необхідно посадити дерево, збудувати дім, виростити сина [14, с. 137]: «конче треба залишити *дерево* сина афоризм» (Калинець).

Елементами структури концептів предметних імен виступають синтагматичні відношення. Іменники, як правило, сполучаються з прикметниками-означеннями та дієсловами-присудками. Лексема *дерево* характеризує широкий діапазон означень, серед яких вказівки на колір (зелене, жовте, золоте, чорне, біле, темне тощо), на вік, розмір, форму (молоде, старе, високе, розлоге, струнке, крилате, пишне), на стан та якість (зрубане, голе, безлисте, зламане, холодне, зимове, одиноке, міцне, плодюче), на особливості психологічного сприйняття, враження (сумне, нещасне, жалобне, рідне), наявні термінологічні сполуки (вишневе, горіхове тощо) та ін. Типовими предикатами лексеми *дерево* виступають назви стадій та особливостей росту (рости, цвісти, в'янути, всихати, стояти, ламатися, падати, шуміти, шелестіти тощо), але в поетичній картині світу частотні (близько 50%) предикати, характерні для людей, вони свідчать про тенденцію до персоніфікації (співати, шепотіти, ридати, слухати, зітхати, розмовляти, забувати, дивитись, спати, сповідатися тощо). «Кому сповідаються *дерева* осінньої ночі, скидаючи з себе листя» (Ірина Калинець). *Дерево* може виступати об'єктом дії людини, що його садить, обкопує, доглядає, рубає, пиляє тощо.

Номен *дерево* входить до складу кількох фразеологічних одиниць: не бачити за деревами лісу (в основі – відношення між дрібним і великим), деревина необтесана (про невиховану людину – перенесення за подібністю), плювати з високого дерева (не зважати на що-небудь), розткатися думками по дереву (книжн. довго розумувати, дуже детально розповідати), як шашіль дерево (сильно псувати). «Душу так мою навкруг, мов шашіль *дерева* кору, журба обточує журиліва» (Різниченко). Епідігматичні відношення полягають у можливості додавання суфіксів -ц-, -ян, -ин-, префікса пра-, меліоративна морфема привносить конотацію зменшення, рідко – пестливості, іноді надає негативне звучання, оскільки іманентною ознакою дерева виступає міцність, а тут ця ознака заперечується. «Летіли ми на свято до Канади, Везли з собою вугле *деревице*» (Павличко). Прикметник *дерева яний* має пряме значення «зроблений з дерева» та переносне «позбавлений ознак життя, нерухомий, неживий, тупий; позбавлений емоцій, невиразний» [6, с. 733]. «А потім повинь позмивала попіл моєї *дерева яної* Венеції» (Костенко). В основі переносного значення лежить одна з нечисленних негативних характеристик дерева – холодність, відсутність чуття. На відсутності розуму в рослини акцентується увага в побутовій картині світу, внаслідок чого з деревом порівнюють тупу людину, в поетичній МКС таке явище не спостерігається.

Макроконцепт *дерево* почав формуватись ще в первісному суспільстві, яке було носієм міфологічної картини світу. За тривалий час свого творення структура макроконцепту змінювалась в бік профанності, до ХХ ст. сакральні елементи майже не збереглися. Зараз до ядерної частини належить поняття, характеристики зовнішнього вигляду, якісні ознаки (переважно позитивні), основні функції, типові локуси. Властивістю поетичної МКС виступає тяжіння до персоніфікації, дерева порівнюються з людьми, наділяються людськими властивостями. Символічних значень мало (міцність), лексема *дерево* вступає в синтагматичні та епідігматичні зв'язки, входить до складу фразеологічних одиниць.

Джерела й література

1. Воркачев С. Г. Лінгвокультурологія, мовна особистість, концепт: становлення антропоцентричної парадигми в мовознавстві // Филологічні науки, 2001. – № 1.
2. Етимологічний словник української мови. В 7 т. – К., 1985. – Т. 2.
3. Коляда Т.Ф. Інтенціональний світ поезії Л.Костенка. – Одеса, 1999.
4. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузіна Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996.
5. Маковский М. М. Т. В. Топорова Семантическая структура древнегерманской модели мира // Вопросы языкознания. – 1996. – № 4.
6. Новый тлумачний словник української мови в 4 т. – К., 1999. – Т. 1.
7. Радзівська Т. В. Сценарний та оцінний компоненти концептів етичної сфери (на прикладі концепту *grix*) // Лінгвістичні студії: Зб. ст. – Черкаси, 2002. – Вип. 4.
8. Рябцева Н. К. «Вопрос»: прототипическое значение концепта // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М., 1991.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономастология. – К., 2000.
10. Селиванова Е. А. Принципы концептуального анализа// Актуальні проблеми менталінгвістики: Наук. зб. – К., 1999.
11. Словник символів культури України/За ред. В.П. Кочура. – К., 2002.
12. Сукаленко Н. И. Чувственная система познания как важнейший фактор формирования языковой картины мира// Вісник Харківського державного університету. Серія романо – германської філології. – Харків, 1999. – № 430.
13. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001.
14. Шейніна Е. Я. Энциклопедия символов. – М., 2002.
15. Яковлева О. В. Термінологічна база та герменевтичний метод у дослідженнях трансформації ідеологем// Мова і культура. Наук. щорічний журнал. – К., 2004. – № 7. – Т. IV. Ч. I. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту.

Ройтман Т.

О ПРОШЛОМ И НАСТОЯЩЕМ РУССКО-ИВРИТСКИХ ЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ

Изменения, происходящие в языке представителей русской диалекты с давнего времени представляли интерес для лингвистов, и внимание к этому усиливается с расширением миграционных процессов и вовлечением в них новых стран и, соответственно, новых языков, вступающих в контакт с русским языком.

Ведь все процессы, протекающие в языке за территориальными пределами его основного функционирования, в данном случае за пределами России, в той или иной степени влияют на русский язык, и не всегда это влияние оказывается благотворным, обогащающим язык. Во многих случаях мы оказываемся свидетелями нарушения не только грамматических и стилистических норм русского языка, но и создания некоего заместителя русского языка, своеобразной смеси русского с английским, немецким или, в нашем случае, с ивритом.

В данной статье мы остановимся на некоторых аспектах взаимодействия и взаимовлияния двух языков: иврита и русского, связь между которыми имеет довольно богатую давнюю историю и не менее интересное настоящее.